

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ПЕДАГОГА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Поняття конкурентоспроможності випускника ВНЗ в останні роки активно розробляється у педагогіці. Формування конкурентоздатності випускника є найважливішим завданням сучасного ВНЗ; воно можливе, якщо в процесі навчання у ВНЗ здійснюються наступні умови: а) формуються соціально і професійно значущі ціннісні орієнтації в системі навчально-виховної роботи ВНЗ; б) відбувається актуалізація і розвиток професійно-особистісних потреб студентів (у самореалізації, діяльності, комунікації та ін.); в) формуються у студентів установки на професійно-особистісний саморозвиток і самоосвіту як основи конкурентоспроможності.

Ключові слова: конкурентоспроможність, якості особистості, педагогічна модель, педагогічні умови, професійне спілкування.

The concept of competitiveness of a graduate student is actively developed nowadays in pedagogic. The formation of competitiveness of a future specialist is possible if university fulfills the next conditions: a) formation of socially important and professionally important values in the educational system of the university; b) actualization and development of professional and personal needs of students (self-actualization, activity, communication, etc.); c) formation of professional and personal self-actualization and self-education of students as a basis of competitiveness.

Keywords: competitiveness, personal qualities, pedagogical model, professional communication.

У період переосмислення суспільних цінностей освіта стає важливим чинником соціального розвитку особистості. Очевидно, що загальний поступ України потребує серйозних нововведень у системі педагогічної освіти, покликаної формувати у майбутніх педагогів нову свідомість і прогресивне мислення. Сьогодення вимагає нового покоління педагогів, здатних виховувати юних громадян активними, ініціативними, готовими швидко адаптуватися до мінливих життєвих умов та самостійно приймати відповідальні рішення. У цьому зв'язку актуальним для вищої школи є формування конкурентоспроможного педагога. Такий запит підсилюється стратегічними тенденціями входження держави до світового простору, переходом до ринкової економіки, соціальним замовленням на фахівців, які вміють конкурувати, нестандартно мислити, творчо застосовувати знання у складних виробничих, соціальних ситуаціях.

Нині конкуренція поширена у різних суспільних сферах і ситуаціях, стає невід'ємною частиною взаємовідносин суб'єктів освіти: батьки і діти обирають бажаний навчальний заклад, кращого вчителя на основі отриманих

рекомендацій, порад. Конкурсний відбір учителів у престижних навчальних закладах став звичайним явищем. Конкурентні відносини між навчальними закладами різних форм власності, різноманітність навчальних програм, забезпечення рівного доступу до всіх рівнів освіти – усе це сприяє оптимізації освітніх послуг, а отже – посиленню конкуренції між педагогами.

Сутність конкуренції та конкурентоспроможності є об'єктом досліджень у працях не тільки зарубіжних, а й вітчизняних учених, а саме: С. Авдашева, Д. Богиня, Н. Глевацької, О. Грішної, М. Долішнього, Г. Купалової, В. Куценко, Е. Лібанової, Л. Лісогор, В. Онікієнка, І. Петрової, Н. Розанова, М. Семикіної, О. Яременка та інших. Проаналізувавши роботи цих науковців, ми зробили висновок про те, що визначеної моделі формування досліджуваного новоутворення у майбутніх учителів в умовах інформатизації освіти немає. На наш погляд, такий підхід відповідає здійсненню двостороннього зв'язку системи освіти та ринку праці, тому весь процес підготовки вчителя та відповідна нормативна база повинні бути зорієнтованими на інформатизацію освіти, що забезпечить його конкурентоспроможність та конкурентоздатність.

Тому метою статті є визначення особливостей формування особистості конкурентоспроможного педагога в сучасних умовах.

Слово «конкуренція» має латинське походження (від лат. *concurrere* – бігти разом) та означає суперництво, боротьбу, зіткнення, змагання. Уперше цей термін обґрунтував Адам Сміт, який розглядав конкуренцію як чинник, що регулює відповідність приватних і загальних інтересів [9]. А. Сміт у своїй теорії наголошував на тому, що конкуренція – це економічне суперництво. Теорія конкуренції Адама Сміта отримала подальший розвиток у дослідженнях А. Курно, Л. Раменського, Д. Рікардо, Дж. Робінсона, К. Макконелл, П. Хейне, Д. Юданова та інших.

У сучасному розумінні термін «конкуренція» має універсальний, міждисциплінарний зміст та співвідноситься з такими поняттями, як «суперництво», «боротьба», «престиж», «репутація», «статус».

У психологічній науці конкуренцію трактують як одну з основних форм організації міжособистісної взаємодії, що характеризується досягненням індивідуальних або групових цілей, інтересів в умовах протиборства, з досягненням цілей та інтересів інших індивідів або груп.

Для нашого дослідження цінним є педагогічне розуміння поняття «конкуренція» як уміння застосовувати комплекс знань, умінь і навичок, набутих у процесі навчання та професійної діяльності в конкретних виробничих умовах.

У педагогіці поняття «конкуренція» практично не висвітлюється, хоча широко використовується поняття «співпраця», рідше «конфронтація» і близькі до нього терміни.

Останнім часом активно вивчається питання конкурентоспроможності педагога ВНЗ. Склалося уявлення про конкурентоспроможність як характеристику особистості, котру можна сформувати у процесі навчання студента у вищій школі. Конкурентоспроможність як якість особистості, на думку науковців, передбачає не лише високий рівень результатів її діяльності або знань, умінь і навичок, досягнутий у процесі професійної освіти, але і її здатність вистояти і перемогти в конкурентній боротьбі на ринку праці. В. Андреев обґрунтував десять пріоритетних характеристик, які визначають конкурентоспроможність:

- чіткість цілей і ціннісних орієнтацій;
- працьовитість;
- творче ставлення до справи;
- здатність до ризику,
- незалежність,
- лідерство,
- прагнення до саморозвитку,
- стресостійкість,
- прагнення до професійного зростання;
- прагнення високої якості своєї праці [1].

Конкурентоспроможність особистості студента розуміється як сукупність таких інтегрованих якостей, як цілеспрямованість, пізнавальна активність, чіткість ціннісних орієнтацій, креативність, творче ставлення до справи, працьовитість, прагнення до саморозвитку, до безперервного професійного росту, високої якості, кінцевий продукт своєї праці, а також самокритичність і стресостійкість. Це означає, що перед сучасним ВНЗ стоїть найважливіше завдання - забезпечити не тільки засвоєння майбутнім фахівцем сукупності професійних компетентностей, а й формування у нього вміння презентувати себе на ринку праці, здатності в будь-якій ситуації конструктивно вирішувати виникаючі проблеми. Дослідження Т. Жданко показують, що конкурентоспроможність недостатньо сформована, як правило, у студентів-першокурсників. Вони не вміють прогнозувати власний розвиток, не володіють навичками цілепокладання, «губляться» у стресових ситуаціях, рідко проявляють ініціативу [1].

Однією з необхідних умов розвитку особистісних якостей у студентів, в тому числі і конкурентоспроможності, на вузівському етапі професійного становлення, визнається створення освітнього простору вищого навчального закладу. Освітній простір являє собою цілісну інтегративну одиницю соціуму, нормативно або стихійно структуровану, яка сприяє ефективній професійній підготовці випускника до педагогічної взаємодії, соціального самовизначення, культурного, ментально-емоційного розвитку, зміни особистісного світосприйняття та поведінки. Структурою освітнього простору є система, що включає різні види та форми роботи, методи і технології, а також управління компонентами цієї системи.

Формування конкурентоспроможності особистості студента в форматі освітнього простору ВНЗ має представляти спеціально організовану взаємодію освітніх і професійних структур, яке характеризується багатофункціональністю і включає освітній, професійний, практичний, дослідний, управлінський, фінансово-економічний компоненти.

Іншою важливою характеристикою освітнього простору є багатопрофільність, що забезпечує професійні контакти в рамках ВНЗ з освітніми установами. Масштаби простору залежать від кількості вхідних у нього професійних установ системи освіти і від різноманітності видів діяльності, що організовуються в цьому просторі.

Психолого-педагогічні основи формування конкурентоспроможності майбутнього педагога на етапі його навчання у ВНЗ нами розглядаються як комплекс елементів, що містить: гуманістичні настанови сучасної педагогіки та вимоги, що висувуються суспільством до сучасного фахівця; провідні ідеї компетентнісного, середовищного та особистісно орієнтованого підходів;

сутність конкурентоспроможності фахівця та особливості її формування в умовах ВНЗ; результати діагностичних констатувальних зрізів, що дають уявлення про якість особистості студентів і рівні їх професійно-освітніх потреб. Вищий навчальний заклад як рушійний і технологічний елемент системи освіти дає змогу реалізувати названі психолого-педагогічні основи у вигляді цілісної педагогічної моделі формування конкурентоспроможної особистості майбутнього педагога, що забезпечує такі умови:

- формування соціально і професійно важливих ціннісних орієнтацій у системі навчально-виховної роботи ВНЗ;

- актуалізацію і розвиток професійно-особистісних потреб студентів (у самореалізації, діяльності, комунікації та ін.);

- формування у студентів настанови на професійно-особистісний саморозвиток і самоосвіту як основу конкурентоспроможності.

З огляду на необхідність створення педагогічної моделі формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця вважаємо, що запорукою успіху у вирішенні цього завдання є не лише вибір методичних механізмів або окремих технологій, а побудова цілісної методико-технологічної системи, що послідовно реалізується в освітньому процесі ВНЗ [4].

Глибоке вивчення питання формування конкурентоспроможності майбутнього педагога у ВНЗ дає змогу зробити висновок, що, як усяка складна система, робота з формування конкурентоспроможності являє собою сукупність підсистем. Такими підсистемами вважаємо: соціальну, цільову, змістовну, функціональну, організаційно-методичну, критеріально-оцінну. Коротко охарактеризуємо їх.

Цільова підсистема відображає основну мету – формування конкурентоспроможності майбутнього педагога. Будь-який педагогічний вплив на особистість не є самодостатнім, він потребує деякого зовнішнього обґрунтування. Тому цільовий компонент визначається двома основними чинниками: соціальним замовленням на конкурентоспроможного фахівця, з одного боку, і особистою потребою самих студентів ВНЗ у набутті цієї якості, з іншого. Підсумком розв'язання сформульованих завдань є система ключових компетенцій випускника, які цілеспрямовано формувалися у процесі навчання у вищій школі та забезпечують конкурентоспроможність майбутнього фахівця, а саме:

- суб'єктно-особистісні;
- організаційно-діяльнісні;
- соціально-комунікативні.

Змістовна підсистема визначається основними показниками ключових компетенцій і включає в себе сукупність відповідних їм знань, умінь, навичок, якостей, здібностей та досвіду діяльності:

а) суб'єктно-особистісні компетенції включають якості, що характеризують людину як особистість, суб'єкт спілкування та педагогічної діяльності (компетенції, що стосуються здоров'я, фізичного стану, ціннісно-сміслових орієнтацій, соціальної інтеграції, особистісної та діяльнісної рефлексії);

б) організаційно-діяльнісні компетенції включають якості, котрі характеризують людину як суб'єкта професійної діяльності та самоорганізації (компетенції у сфері навчання і пізнання, діяльності, інформації);

в) соціально-комунікативні компетенції включають якості, що характеризують відносини людини та соціуму (компетенції спілкування, комунікації та соціальної взаємодії) [2].

Функціональна підсистема роботи з формування конкурентоспроможності студентів відображає її функції в освітньому процесі ВНЗ: когнітивну, комунікативну, рефлексивну, ціннісно-смыслову, світоглядну, соціально-адаптаційну, персоніфікації.

Організаційна підсистема структурована сукупністю форм і методів організації процесу формування конкурентоспроможного педагога. Форми організації являють собою комплекс індивідуальних, групових, самостійно організованих студентами форм соціально значущої діяльності, а методи при цьому є способами розвитку та активізації особистості, що сприяють також розвитку інформаційної компетенції студентів.

Результатом застосування зазначеної системи має стати формування ключових компетенцій як базових елементів конкурентоспроможності майбутнього педагога. Основою критеріально-оцінної підсистеми, таким чином, є показники наявності ключових компетенцій у студентів.

Базові принципи побудови та реалізації педагогічної моделі формування конкурентоспроможного фахівця у ВНЗ:

а) принцип суб'єктно-особистісної розвивальної спрямованості (або пріоритету розвитку професійно-особистісних та індивідуально-особистісних ціннісних орієнтацій студентів);

б) принцип соціальної зумовленості виховно-освітньої роботи (тобто розвитку соціальної компетентності студентів);

в) принцип відкритого педагогічного середовища ВНЗ (тобто відкритість вимогам ринку праці як позитивного фону для реалізації педагогічного забезпечення моделі) [6].

Психолого-педагогічне підґрунтя процесу формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів забезпечує вирішення таких завдань:

– орієнтація і самоорієнтація студентів на формування конкурентоспроможності;

– здійснення психологічного настрою на професійний пошук;

– формування системи знань про шляхи набуття конкурентоспроможності, а також – вдосконалення професійної діяльності та саморозвитку;

– стимулювання інтересу до саморозвитку, створення перспективних програм саморозвитку особистості, до участі в студентських інноваційних проектах розвитку освіти, безперервного професійного самовдосконалення;

– формування сукупності умінь і навичок ефективного здійснення професійної діяльності, міжособистісного та професійного спілкування.

Можливості формування конкурентоспроможності особистості студента полягають у тісному взаємозв'язку з формуванням професійної компетентності студентів. Потенціал освітньо-професійного простору ВНЗ визначається за трьома компонентами: професійно-орієнтовним, професійно-особистісним, професійно-діяльнісним.

Професійно-орієнтовний компонент включає рівень викладання, що задовольняє пізнавальні потреби студентів, розширення мережі освітніх послуг, максимально відповідає запитам і потребам студентів.

Суть професійно-особистісного компонента полягає в орієнтації не на професію, а на якісну підготовку професіонала в тісному взаємозв'язку з роботодавцями, забезпеченні інтеграції освітнього та професійного простору. Невід'ємною складовою цього компонента є гуманізація міжособистісних відносин у процесі групової та міжгрупової взаємодії та культури педагогічного спілкування.

Професійно-діяльнісний компонент визначається участю студентів у позанавчальній, у науково-дослідній діяльності, в роботі органів самоврядування групи, курсу, факультету, ВНЗ, в роботі установ додаткової освіти та студентських клубів, формуванням корпоративної взаємодії на основі ділового спілкування. Проектування освітньо-професійної простору ВНЗ вирішує низку організаційних, методологічних дидактичних та інших завдань. При цьому можна виділити такі його компоненти, як освітній, професійний, практичний, управлінський, фінансово-економічний, дослідницький.

Освітній компонент включає зміст, технології, методи, форми та засоби навчання студентів.

Професійний компонент відповідає за взаємодію з установами та організаціями, інтеграцію студентів в освітні установи.

Практичний представляє наявність ефективних баз практик.

Управлінський компонент характеризує управління установою, наявність висококваліфікованих кадрів.

Фінансово-економічний компонент відображає матеріальну базу, використання додаткових матеріальних засобів.

Дослідницький компонент передбачає проблемно-пошукову та експериментальну діяльність.

При проектуванні освітньо-професійної простору ВНЗ необхідно створювати психолого-педагогічні та методологічні умови для розвитку конкурентоспроможності випускника. До них відносяться передача фундаментальних і професійних знань, умінь і компетенцій, інноваційні технології навчання студентів, поліпрофесіоналізм студентів, який передбачає оволодіння додатковими та суміжними професіями. Тут маються на увазі виробничі практики, майстер-класи, семінари, професійні творчі проекти, конкурси, виставки, впровадження результатів наукових досягнень за підсумками курсових досліджень, розвиток конкурентоспроможності визначальних якостей особистості в процесі навчання, допомога в працевлаштуванні випускників.

Таким чином, педагогічно доцільний відбір змісту, форм і методів роботи зі студентами, забезпечення включеності кожного в соціально значущу діяльність, забезпечення можливості реалізувати свої потреби в різноманітній діяльності, розширення соціальних контактів, - все це сприяє зміні позиції студентів - від позиції учня до позиції відповідального суб'єкта, який свідомо включився у формування власної конкурентоспроможності.

У практичному плані психолого-педагогічне забезпечення формування конкурентоспроможності являє собою сукупність цільових навчальних програм і тренінгів, спрямованих на формування знань із психології, комунікації та спілкування, умінь виявляти та самостійно долати труднощі (наприклад: «Самоосвіта фахівця як фактор його конкурентоспроможності», «Соціально-психологічний тренінг корекції професійних настанов», «Самооцінка, її визначення і формування» тощо).

Чи вміє педагог знаходити правильні рішення, оптимально будувати свою поведінку у стосунках з іншими людьми – колегами, учнями, оточуючими? Яке його власне самопочуття в цих контактах? Цілком очевидно, що професійний успіх педагога значною мірою залежить від його здатності до фахового педагогічного спілкування, яке забезпечують такі характеристики особистості, як: відкритість, щирість, шанобливе ставлення до людини, здатність до рефлексивного й емпатійного сприйняття, позитивний настрій на «іншого», впевненість і т. д. Названий комплекс характеристик фахівця-педагога визначає як успішність педагогічної взаємодії, так і його конкурентоспроможність у професійній сфері.

Оптимальне професійне спілкування, з одного боку, демонструє ставлення фахівця до своєї діяльності, людей, а з іншого боку, – є системою спеціальних професійних якостей та особливих умінь: встановлювати і підтримувати професійно доцільні контакти (відносини) з людьми, розуміти їх наміри і потреби, стани, враховувати це у своїй роботі.

Ми виділяємо три основні напрями у формуванні здатності до професійного спілкування:

а) виховання власне особистості педагога, що є ключовим у процесі професійної взаємодії;

б) вироблення системи знань, умінь і навичок міжособистісного спілкування;

в) формування техніки, майстерності взаємодії у процесі спілкування.

Створення педагогічної моделі вимагало умовного поділу педагогічного забезпечення на зазначені три аспекти, насправді всі форми і методи, розроблені в процесі дослідження, сприяли вирішенню комплексного завдання формування конкурентоспроможності майбутнього педагога, створення умов для професійно-особистісного розвитку студентів.

Набуття фахівцем усього комплексу якостей, що забезпечать його конкурентоспроможність, є тривалим і складним процесом. Ефективність такої роботи визначається насамперед власною зацікавленістю студентів у формуванні та розвитку названих якостей і властивостей, безперервному особистісному та професійному самовдосконаленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев. - Казань, 1996. - 343 с.
2. Богиня Д. П. Концептуальні підходи до визначення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці [текст] / Д. П. Богиня // Україна: аспекти праці. - 1999. - № 6. - С. 38.
3. Жданко Т. А. Формування конкурентоспроможності особистості студента в освітньо-професійному просторі вузу / Т. А. Жданко // Сучасні проблеми науки та освіти. - М. : Академія природознавства, 2008. - № 4. - С. 69-70.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи [текст] : навчальний посібник / А. І. Кузьмінський. - К. : Знання, 2005. - 486 с.
5. Куревіна І. О. Конкурентоспроможність людського капіталу України в умовах міжнародної трудової міграції [текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / І. О. Куревіна; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - Київ, 2008. - 20 с.

6. Тенилов Е. А. Формирование конкурентоспособности будущего специалиста-педагога в вузе / Е. А. Тенилов // Современные проблемы науки и образования. – 2010. – № 1. – С. 63-66.

7. Філь О. А. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до роботи в конкурентоздатній команді [текст] : автореф. дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.10 / О. А. Філь; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2006. – 22 с.

Рецензент: д. пед. н., проф. Щербяк Ю. А.